LUND UNIVERSITY

FK, Gramsci och Den nya människan

Wennerhag, Magnus

Published in:
Kultur, teori och praxis : Kultursociologi i Lund

2000

Link to publication

Citation for published version (APA):
Wennerhag, M. (2000). FK, Gramsci och Den nya människan. I J. Pacheco (Red.), *Kultur, teori och praxis : Kultursociologi i Lund* (s. 208-215). Department of Sociology, Lund University.

Total number of authors:
1

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Download date: 18. Dec. 2025

FK, Gramsci och Den nya människan

I.

Inom sociala rörelser med en folklig bas, som på något sätt satt sig att skapa ett nytt samhälle, har emellanåt funnits tanken på att detta nya samhälle kommer att befolkas av en ny sorts människa. Brottet med det förflutna, befläckat av förtryck och förnedring, skulle alltså innebära ett så radikalt omstöpande av de sociala relationerna att människans förhållningssätt och egenskaper i grunden skulle förändras.
Tänkandet återfinns på spridda håll redan i förmodern tid – exempelvis hos de millenaristiska rörelserna, vars anhängare proklamerade Kristi återkomst och det paradisiska tusenårsrikets införande under deras egen livstid[1]. Under modernismen är exemplen desto fler. Fram till våra dagar löper ett mäktigt band av utopiska föreställningar om vad det nya samhället skulle innebära, om hur en ny ordning skulle befria människan från den omyndighet hon dessförinnan själv hade försatt sig i.
Den socialistiske utopisten Fourier såg i falangstären – ett självförsörjande bostadskomplex där exakt 900 personer skulle bo och leva – det optimala sättet att på rationell väg organisera människornas mellanbördes relationer. När denna samhälleliga organisation var genomförd skulle inte endast rovdjuren bli människornas tjänare, utan även människans fysik ändras så att hon begåvades med ett extra öga.[2]
För Leo Trotskij, den ryske revolutionären, bar kommunismen i sitt sköte en ny människotyp som skulle bli ”omåttligt starkare, klokare och mer förfinad; hennes kropp kommer att bli mer harmonisk, hennes rörelser mer rytmiska, hennes röst mer musikalisk … [d]en genomsnittliga människotypen kommer att nå Aristoteles, Goethes och Marx höjder.”[3]
Många av dessa fantastiska beskrivningar av hur den stora omvälvningen skulle ställa allt på ända var kanske bara retoriska grepp som i sin historiska kontext lät rimliga, men som för oss får en bisarr klang. Oavsett vilket vittnar de om den kraft som fanns i det utopiska element dessa rörelser förde fram, en kraft som kunde verka mobiliserande. Det goda livet, i såväl tusenårsrikets som socialismens gestalt, sågs som något som var möjligt att genomdriva under dess anhängares tid på jorden, bara tillräckligt många anslöt sig till den rätta läran, må det vara genom frälsning, tillit till den rationella planeringen eller insikt om det historiska materialismens sanningar.

II.

Även då vi närmar oss samtiden gör sig drömmen om den ”den nya människan” påmind. I min studie av Förbundet Kommunist[4] (FK) – en av de många små revolutionära organisationer som uppstod i spåren av studentradikalismens ’68 – visar jag bland annat att det även inom den svenska 70-talsvänstern fanns en tro på att det nya samhället skulle innebära en ny sorts människa. Denna nya människa skulle dock inte bara stå fix och färdig den dag revolutionen kom, utan de nya sociala förhållningssätt som skulle gälla under kommunismen var en uppgift för de medvetna att söka sig fram till.

---

[1] Håkan Thörn, *Rörelser i det moderna. Politik, modernitet och kollektiv identitet i Europa 1789-1989*, Tiden Athena 1997, s 54 ff.
[2] Charles Fourier, *Slaget om de små pastejerna*, Federativ 1983.
[3] Lev Davidovic Trockij (Leo Trotskij), *Litteratur och revolution*, Partisan 1969, s 175.
[4] Magnus Wennerhag, *Intellektuella i förbund med revolutionen och dess subjekt. Teoretisk kamp och proletarisering inom Förbundet Kommunist, en del av den svenska 70-talsvänstern*, c/d-uppsats i sociologi (41-80 p), sociologiska institutionen, Lunds Universitet, 2000.

Organisationens första fas – de första åren av 70-talet – kännetecknades av en leninistisk såväl vokabulär, samhällsanalys som organisationssyn. Konstruktionen avantgarde – förtrupp – var framträdande inom organisationen. Dels i hur man som de revolutionärt intellektuella såg sig i relation till revolutionens subjekt, det vill säga arbetarklassen, där det ofta betonades att man hade att väcka ett revolutionärt medvetande hos denna klass. Dels handlar det om hur man såg sig som en *för*trupp, det vill säga i rent tidsmässigt avseende, där man ansåg sig bereda marken för den kommande revolutionen, genom att diskutera fram och i viss mån pröva nya organisatoriska modeller för det kommande samhället. Avantgardet skulle alltså såväl visa vägen och leda marschen mot den framtida kommunistiska utopin som genom sitt konkreta handlande i nuet förverkliga denna utopi. Protokoll, skrivelser och annat internt material visar på ett ständigt reflekterande över hur organisationen arbetade och hur metoderna stämde överens med den politiska kampens mål. En av dessa metoder var försöken att etablera ett slags social transparens mellan organisationens medlemmar. Personliga svagheter och styrkor diskuterades öppet, och relaterades ständigt till de politiska målsättningarna när det skulle idkas kritik och självkritik.
I en ”kritik av en ledande kamrat i FK” från 1972 – en intern skrivelse – kritiseras på detta mycket öppna sätt en aktivist för hur han har agerat inom organisationen. Den kritiserade svarar därefter på kritiken i en egen skrivelse. Texterna är mest intressanta då de explicit går in på en diskussion om själva frågan om personliga förhållningssätt i relation till politiska målsättningar. De som skrivit kritiken menar att en gränslinje mellan en ”personlig” kritik och en politisk kritik inte låter sig dras:

> Vi menar att detta är ett felaktigt synsätt. Dels därför att de ”personliga” och politiska avvikelserna hänger intimt samman och ofta är svåra att skilja från varandra, dels därför att de ”personliga” avvikelserna får förödande politiska konsekvenser.
> Som kommunister måste vi alltid bekämpa borgerliga tendenser, och uppfostra oss själva och varandra i riktning mot den socialistiska människan. Det är visserligen sant … att vi alltid kommer att vara präglade av det kapitalistiska samhälle vi lever i. Men detta är ett *opolitiskt* konstaterade, och inget argument för att vi inte ska försöka omdana oss själva och *varandra*, och med hjälp av varandra, så långt det går redan inom det här samhället.[5]

Att den person som var föremål för kritiken inte helt delar denna uppfattning framgår av hans svar:

> Kravet på viss förändring av personlig moral, levnadssätt och ideologi är riktigt, men ack så allmänt. … Vår organisation kan enligt min mening inte vara en prototyp av det nya samhället. Vi är inte någon socialistisk ö i det stora kapitalistiska samhället.[6]

Meningsutbytet visar att det förvisso fanns olika meningar om hur stora krav man kunde ställa på en personlig förändring i det politiskas tjänst, bland aktivisterna inom FK. Den bild man emellertid får, utifrån interna skrivelser och protokoll, är att det är kravet på att alla handlingar – även de ”personliga” – skall sättas i ett politiskt perspektiv, som dominerar. Det privata ansågs vara det politiska, i likhet med 70-talsfeminismens slogan (en likhet som inte är så konstig då agendan för 70-talets kvinnorörelse uppstod ur eller i relation till 70-talsvänstern). Om en samhällsomdaning skulle kunna ske måste det nuvarande samhällets uppdelning i offentligt och privat, och dess hänförande av det politiska till det offentliga,

---

[5] ”Allting växer till det hejdas – kritik av en ledande kamrat i FK”, 1972, s 1.
[6] ”Om häckklipparna – svar på en skrivelse”, *Lundakommunisten* 3/10 1972, s 1-2.

hävas. Förtrycket skulle angripas vid roten, och de mellanmänskliga relationer som ständigt reproducerade detta förtryck skulle ersättas av en ny moral. Även om denna rot för den revolutionära rörelsen primärt var klassförtrycket – och inte som för kvinnorörelsen, den patriarkala ordningen – ger de två rörelsernas synsätt uttryck för samma tanke. För en leninistisk rörelse som FK, som såg det nya samhällets infriande som både möjligt och nödvändigt, blev de personliga förhållningssätten inom rörelsen – med viljan till en social transparens där alla förtryckande mellanpersonliga maktförhållanden hade avlägsnats – både ett förebådande av det klasslösa samhället och ett sätt att iscensätta den nya människans moral innan detta nya samhälle var infört. Mellan tron på det kommande samhällets nödvändighet och den betydelse det personliga handlandet tillmättes i nuets kamp finns naturligtvis en ambivalens, som fick sin lösning i den leninistiska avantgardismen, där förtruppen blev de som såväl skulle vara drivande i utopins infriande som förkroppsliga den nya människa som skulle befolka utopin, såsom den klasslösa människan från framtiden som opererade i nuets klasskamp.

III.

Förbundet Kommunist, och för den delen hela 70-talsvänstern, bör samtidigt ses som en del av en större tendens. Den revolutionära rörelsen var bara en del av den uppsjö av alternativa livsformer som människor sökte sig till, från 60-talets slut och framåt. Som i Lukas Moodyssons film ”Tillsammans” (2000) fanns där, förutom kommunister och socialister, såväl feminister, miljöaktivister, internationell solidaritetsaktivister, öppet homosexuella som andra som genom sitt praktiska leverne ville bryta med det befintliga samhällets konventioner.

Kultursociologen Håkan Thörn talar i sin avhandling om två underströmmar hos efterkrigstidens sociala rörelser, avseende de utopiska former som rörelserna uttryckte. Dels *situationens utopi*, betonandet av handlingen i nuet, det expressiva, där utopin blev en ”konstruerad” negation till den rådande samhällsordningen[7] (här är den situationistiska rörelsen, som uppkom innan studentrevolterna ’68, ett bra exempel). Den andra underströmmen benämner han *alternativkulturens utopi*, som han menar har en större betoning av kontinuitet, där framtiden förverkligades genom rumsligt begränsade försök att skapa nya sociala former. Dessa sätt att infria utopin i det varande inrymmer ofta en hög grad av social reflexivitet, att aktivisterna utvärderar de sätt varpå de organiserar sig, vilka sociala konstruktioner de skapar, samt hur detta påverkar deras målsättningar, osv.[8] Som påpekades innan är detta ett drag som känns igen i FK:s sätt att arbeta, hur de hela tiden var medvetna om de sociala och intellektuella konstruktioner som styrde upp den egna organisationens arbete och diskussioner. Men även i organisationens möten med omvärlden – i försöken att etablera ett gryende motstånd på arbetsplatserna genom konkreta kamper (som ett led i den så kallade proletariseringen av FK-aktivister, då de gick ut för att verka bland den arbetarklass de rent politiskt kämpade för), i försöken att vara aktiva inom bostadsområden och i andra sociala sammanhang – märks denna strävan efter att låta utopin få sin början i det befintliga, genom att den kan slå rot i rumsligt och socialt begränsade sammanhang, för att sedan sprida sig.

Detta sätt att genom det egna organiserandet, på ett konkret praktiskt plan, ifrågasätta det som uppfattades som rådande hierarkiska ordningar, är även intressant att anknyta till Antonio Gramscis tankar om hegemoni och de intellektuellas roll.

---

[7] Thörn, s 388.
[8] Thörn, s 388 f.

IV.

Med begreppet *hegemoni* vill Gramsci beteckna den maktposition som klasserna strävar efter i klasskampen. Arenan för den hegemoniska kampen är främst det civila samhället, det fält av nära relationer och ideologiska kamper som Gramsci (på ett analytiskt plan) lokaliserar ”[b]etween the economic structure and the State with its legislation and its coercion”[9]. Marxismens klassiska bas-överbyggnadsmetafor – vars anammande lätt leder till att maktkampen endast lokaliseras till den samhälleliga basen – ersätts av en hegemonisk kamp. En kamp för att formera vad Gramsci kallar ett *historiskt block*, som utgör en enhet av både bas och överbyggnad[10]. Hegemoni blir det som eftersträvas, i klassernas konkreta kamp, utifrån de former denna kamp tar. Inte bara på det strikt politiska fältet, utan även på det filosofiska, det massmediala, kanske det religiösa, osv. Denna form av politisk kamp innebär en maktutövning av mer subtil karaktär, då samförstånd/samtycke sätts framför repression/våld. Även om Gramsci främst var intresserad av klassernas kamp, och arbetarklassens möjligheter att förpassa de rådande hierarkierna till historien, går denna hegemoniska strävan efter upphäva förtrycksmekanismer även att se i artikulerandet av andra politiska identiteter, såsom kvinnorörelsen eller gayrörelsen.
Chantal Mouffe – som tillsammans med Ernesto Laclau har försökt att se hegemoni som en mer grundläggande politisk logik inte endast giltig för klassmässiga artikuleringar[11] – menar att den hegemoniska kampen hos Gramsci främst bör förstås som strävan efter ”moralisk och intellektuell reform”[12], ett artikulerande och reartikulerande som ytterst syftar till att etablera ett nytt ”sunt förnuft”. För detta sätt att lägga utopins förverkligande i nuet, genom att förändra de grundläggande sociala förhållningssätt som finns rotade i den ”folkliga” moralen, i det ”sunda förnuftet”, tillmäter Gramsci en stor roll för de ”organiskt intellektuella” som finns knutna till en viss klass, såsom de som skapar ett medvetande åt denna klass. Dessa organiskt intellektuella bör dessutom ytterst ses som ett förkroppsligande av den nya människa som Gramsci ser det socialistiska samhället bära med sig: ”den kollektiva människan”.
Vad innebär då denna nya, kollektiva människa? I sina fängelseanteckningar talar Gramsci om behovet av att ”utveckla vissa former av ny intellektualism”:

> Den nye intellektuelles sätt att vara kan inte längre bestå i vältalighet, yttre och momentan utlösare av affekter och passioner, utan i att aktivt blanda sig i det praktiska livet, som konstruktör, organisatör, ”ständig övertalare” eftersom man inte är blott och bart talare – och dock överlägsen den abstrakt matematiska anden; från teknik–arbete kommer han fram till teknik–vetenskap och till den historiska humanistiska åskådning utan vilken man förblir ”specialist” och inte blir ”ledare” (specialist + politiker).[13]

Den nye intellektuelle skall medverka till överskridandet av själva distinktionen mellan teori och praktik. Istället för att vara dem som ”översätter” historiens lagar till ”idéer”, skall det inom kollektivets ram uppnås en ”aktiv och medveten samverkan” och ett slags ”levande filosofi”: ”In this way a close link is formed between great mass, party and leading group; and the whole complex, thus articulated, can move together as ’collective-man’.”[14]

---

[9] Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, Lawrence & Wishart 1998, s 208.
[10] Gramsci (1998), s 137.
[11] Se ex vis Ernesto Laclau och Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy*, Verso 1985.
[12] Chantal Mouffe, ”Hegemony and Ideology in Gramsci”, Chantal Mouffe (red), *Gramsci and marxist theory*, Routledge 1979, s 191.
[13] Antonio Gramsci, *En kollektiv intellektuell*, Bo Cavefors Bokförlag 1967, s 148.
[14] Gramsci (1998), s 429.

Detta sätt att se de organiskt intellektuellas aktiva sökande efter nya sociala förhållningssätt, eller en ny moral, som ett förverkligande och förebådande av utopin i nuet, som den främsta formen av kamp, en hegemonisk kamp, har tydliga paralleller till de diskussioner inom FK som redovisades ovan. Även hos Gramsci återfinns en vilja att överskrida motsättningen mellan teori och praktik, men även mellan massan och de organiskt intellektuella.

V.

Gramscis senare texter[15] handlar emellertid mindre om att skriva recept för framtidens soppkök, än att utveckla begrepp för att karaktärisera något mer generellt i den hegemoniska kampen. Hans främsta problem var att förstå hur bourgeoisin kunde etablera en hegemonisk position (även om hans insikter lät sig tillämpas som en strategi för hur arbetarklassen och dess intellektuella i sin tur borde agera för att etablera en ny hegemoni).
I en av de längre och mer sammanhängande delarna av sina fängelseanteckningar diskuterar Gramsci, på ett tämligen framsynt sätt, vad han i det samtida USA ser som framväxten av en ny ekonomisk organisationsform. ”Amerikanism och Fordism” är en karakteristik av denna nya organisation – vars verkningar ingalunda begränsar sig till ekonomin – där Gramsci menar att amerikanska industrialisters (som Ford) försök, att genom kontroll och påbud göra sina arbetare mer skötsamma (genom att förhindra drickande, mm), inte bara bör förstås som ett slags moralism eller puritanism: ”Det är ju *samtidigt* den största kollektiva ansträngningen till dags dato för att skapa, med en hastighet utan motstycke och en medvetenhet utan motsvarighet i historien, en ny sorts arbetare och en ny sorts människa.”[16].
Liksom subversiva sociala rörelser när alltså även kapitalismens mest centrala hegemoniska agenter drömmen om en ny människa, även om denna nya människa knappast är ägnad att vara en förtätning av utopiska drömmar om ett samhälle bortom systemets kvävande grepp, utan snarare att skapa en prototyp av en helt systemkonform varelse. Kanske kan man kalla det en förebild, såsom ”arbetets hjälte” var ett moraliskt föredöme ämnat att sporra sovjetmedborgaren till nya stordåd i sin stats namn, eller såsom dagens McDonalds-arbetare strävar efter att bli ”månadens arbetare” och därigenom få ett bevis på att man har levt upp till vårt samhälles individualistiska framgångstanke.

VI.

Att alternativkulturen och de radikala, främst ungdomsbaserade, rörelserna från mitten av 60-talet och framåt fick uppslutning och genomslag för sina praktiker tyder på att de slog an strängar som inte systemet själv var förmöget att göra. Det masskonsumtionens samhälle som växte fram under efterkrigstiden – som den fordistiska massproduktionens förutsättning – lovade frihet, men friheten begränsades till det köpbara. Förespeglingen att man förverkligar sig individuellt genom att välja och vraka bland masskonsumtionens olika möjligheter ifrågasattes av dessa sociala rörelser, till förmån för reflexivt övervägda och gemensamt skapade sociala relationer, stående utanför kapitalets logik. De gemensamt konstruerade sociala upplevelserna och förhållningssätten erbjöd något som konsumtionen av en vara inte kunde erbjuda.
Men under ett visst historiskt block tenderar alltid den hegemoniska kraften att inkorporera element som kan verka subversivt mot dess hegemoniska position. Det är kanske i detta

[15] Med ”senare texter” avser jag det som Gramsci författade under sin period som politisk fånge i Moussolinis Italien 1926-1935, vilket kom att bli hans sista texter eftersom han när han frisläpptes var dödssjuk och avled två år senare. De så kallade fängelseanteckningarna hör givetvis till denna period.
[16] Antonio Gramsci, ”Amerikanism och Fordism”, *Fronesis* nr 1, 1998, s 115.

perspektiv vi skall förstå det kapitalistiska systemets ytterligare utbredning till människans förhoppningar, fantasier och upplevelser, genom etablerandet av livsstilsprodukter, upplevelseindustrier, osv? Fritidssysselsättningar som tidigare ofta var organiserade inom det civila samhället, inom familjen eller av föreningar, varufieras och människor erbjuds en komplett uppkoppling till systemet, där man genom internet-chattar, ”paint-ball”-anläggningar, mm kan ge utlopp för sin utopiska längtan att stiga in i nya samhälleliga relationer, om än i den tillfälliga konsumtionens skepnad, som dock inte syftar till att rubba de hierarkiska sociala relationer som skapar dessa utopiska drömmar om något annorstädes. ”Den nya människan” av idag är helt systemanpassad – artikulerad kring den individualistiska hedonismen, fast dock grundad i en kapitalistisk konformism. Detta till skillnad från den nya människa som Ford ville skapa, utifrån skötsamhetens ideal.
I analogi till Fredric Jamesons konstaterande att kulturen och kapitalet under postmodernismen flyter samman – vilket omöjliggör kulturen som ett kritiskt ”utifrån”, varifrån den rådande ordningen kan angripas[17] – kan vi hävda att sammanflätningen av de sociala relationernas fantasi, ytterst de moraliska förhållningssätten, med kapitalet på samma sätt omöjliggör skapandet av radikalt nya sociala relationer, i exempelvis alternativkulturens form. Nu är det kanske inte fullt så illa, eftersom människor fortfarande envisas med att engagera sig i föreningsliv och kasta sig in i olika former av kamper, som står utanför kapitalets logik. Vi kan med Håkan Thörn konstatera att dessa sociala rörelser i samtiden i allt större utsträckning ger sig in i en kamp som handlar om identiteter och symboler,[18] vilket visar att detta sociala fält ingalunda helt och fullt står under kapitalets herravälde, då där står en strid. Men samtidigt kan man iaktta att det finns en allt snabbare tendens till att identitetsskapandet, även i sina politiskt subversiva former, omvandlas till varor, såsom feministiska kamper görs till det säljande konceptet ”girl power”, eller gayrörelsens ifrågasättande av sexuella identiteter och underordningar omvandlas till sådant som kan konsumeras: mode och livsstilar.

VIII.

Men ändå så ser vi nya, tidigare oanade kamper, spelas ut. Som veganrörelsens kamp för djurens rättigheter, som samtidigt ofta sammankopplas med anti-sexistiska, anti-rasistiska och anti-kapitalistiska kamper.[19] Eller som då tiotusentals aktivister från miljörörelser, kyrkor, fackföreningsrörelse, med flera, från stora delar av världen, samlas för att protestera mot WTO-förhandlingarna i Seattle.[20] Som så många gånger innan i historien är det sociala rörelser som genom sin kamp utmanar hierarkier och söker efter alternativa sätt att förstå världen och nya sätt att leva på. Vilken roll denna nya aktivisms utopier och bilder av en ny människa kommer att spela kan bara framtiden utvisa.

Detta är eventuellt en oredigerad version av den slutligt publicerade texten.

---

[17] Denna diskussion om Jameson, som främst relaterar till hans ”Postmodernismen eller Senkapitalismens kulturella logik”, är delvis inspirerad av Perry Anderson, i hans *The Origins of Postmodernity*, Verso 1998, s 55 ff.
[18] Thörn (1997), s 407 ff.
[19] Se exempelvis Helle Klein, *Längtan efter mening*, Atlas 1999, s 48 ff.
[20] Se exempelvis Håkan Thörn, ”Skilda världar”, *DN* 2000.01.21, s B5.